

244

Pest-Budától Budapestig

SZÁZ ESZTENDEJE lesz az idén, hogy az akkori országgyűlés XXXVI. törvénycikké elrendelte: „Pest és Buda királyi városok, valamint Óbuda mezőváros és a Margitsziget, utóbbiak Pest vármegyéből kikebelezetve, Budapest főváros név alatt törvényhatósággá egyesítettnek”.

Centenáriumot ünnepel tehát hamarosan a magyar főváros, — vele együtt, tőle elválaszthatatlanul az ország —, három ősi település egyesülésének jubileumát. A város-történet-írók serege tudományos felkészültséggel, közgaz-

daságtani, statisztikai, szociológiai, pszichológiai, urbanisztikai kutatásokkal rohamozza a száz év történetének apró részleteit társadalmi fejlődésének összefüggéseit. Levéltári anyagok roppant tömege konzerválja az utókornak az ismereteket Pest-Budáról, az egyesítés éveiről, a századforduló fővárosáról, a forradalmi és ellenforradalmi korszakról; metszetek, fényképek, iratok sokasága őrzi az eseménydús korszak emlékeit, a lázasan fejlődő Budapest mindenkori atmoszféráját.

A mai főváros lakosainak

többsége viszont személyes tanúja lehetett annak az időszaknak, amikor kétségessé vált, hogy egyáltalán megéri-e századik születésnapját Budapest. 1945. januárjában februárjában a fasiszták eszeveszett tombolásukban ostromnak áldozták fel, aláaknázták, felgyújtották, kifosztották a várost. Aldozatul vették oda a Parlament, a Vár, az Akadémia, a Bazilika, az Operaház, az egyetemek, a klinikák tömbjeit, a fürdőket, és a temetőket, a lakóházak tízezeit; levegőbe röpitették a hidakat, feldúlták az utcákat, tereket, istál-

lónak rendeztek be múzeumokat, nélkülözésre készítettek és irtották a város népét. Budapest száz esztendejének legkiemelkedőbb eseménye, az újjászületés napja fűződik 1945. február 13-hoz, amikor az ezer sebből vérző, történetének legszörnyűbb pusztításától meggyötört fővárost végleg felszabadították a szovjet csapatok. A centenáriumra készülő főváros — ma szebb, gazdagabb, virágzóbb, mint annak előtte bármikor.

A XXXVI. TÖRVÉNYCIKK hosszú történelmi, társadalmi folyamat „terméke”, maga az egyesülés csupán egy kialakult helyzetet szentesített. A török uralom felszámolását követően Pest és Buda romokban heverő, kiváltságaitól megfosztott, kis lélekszámú provinciális városka volt. Szívós küzdelembe tellett, amíg a két testvérváros közül az egyik, Buda, 1703-ban kivívta magának a „Mi, Leopold, Isten kegyelméből választott római császár” kezdetű kiváltságlevelét. Bécs ezzel az okirattal metropolisnak — fővárosnak — titulálta Budát, de a megjelölés hosszú ideig üres cím maradt. Az uralkodó Bécsben trónolt, a kormányhatóságok és az országgyűlés Pozsonyból irányították, s csaknem másfél évszázad telt el, míg az ország igazgatási szervei Budára költöztek. Annak köszönhetően, hogy időközben Pest kereskedelmi központtá fejlődött.

A központi, fővárosi funkciókat a két testvérváros már a tizenennyolcadik század második felétől együtt gyakorolta, lévén az egyik igazgatási, a másik gazdasági centrum. Együvértartozásuk, közös szerepük jogi elismerése, az 1848-as forradalomban és szabadságharcban vállatve vívott küzdelmük már 1849-ben szükségszerűen kimondotta Pest, Buda, Óbuda egyesítését, a szabadságharc bukása miatt azonban e ren-

Kisvárosi idill a múlt századból. Háttérben az Akadémia, az előtérben sétáló párok és sok-sok zöld...

Száz éve készült fotó az árvízlepte budai Fő utcáról

Amikor még csendéletet fotóztak a Nyugati pályaudvar előtt

Korabeli csúcsforgalom a Körúton

Egy pillantás a hajdani Kerepesi út jelenére

delkezés nem valósulhatott meg; az abszolutista kormányzat félt a függetlenségi eszméket hordozó Pest-től, s csupán Buda és Óbuda közigazgatási egységét erősítette meg. Az egységes főváros csak akkor kerülhetett napirendre, amikor a kiegyezést előkészítő uralkodó osztályoknak reprezentatív központra volt szükségük az állami önállóság fitogtatására, a függetlenség felé tett engedmények elkendőzésére.

Ennek ellenére az egyesítés várostörténeti jelentősége igen nagy, hiszen megnyitotta Budapest előtt az egységes nagyvárosi fejlődés útját, elősegítette az ipar és a kereskedelem gyors növekedését, koncentrációját, lehetővé vált az egységes városrendezési és közlekedésfejlesztési tervek kidolgozása. Budapest az egyesítés után gyors ütemben emelkedett ki a többi magyar város közül, politikai, gazdasági, kulturális, társadalmi központja lett az országnak, lakosainak száma 1910-re már egymillióra nőtt.

LÁSSUNK NEHÁNY MOZAIKOT az egyesítést megelőző esztendőkből a testvérvárosok életéből. Robert Townson angol természettudós már a XVIII. század utolsó éveiben írt útinaplójában egynek tekinti a három települést, „hiszen csak a Duna választja el őket...” — Pesten és Budán kávéházakban nincs hiány — írja —, püderos kabátos fodrász és vén kofa épp úgy eljön kávézni, mint a báró vagy a gróf likőrözni... A városi, vagyis polgári kórház azt hiszem, a legrosszabb egész Európában... Az egyetemi könyvtárból újabb tudományos könyvek csaknem teljesen hiányoznak, kevesen is látogatják... A két színház közül a pesti igen kicsiny, színpadja nyomorult, díszletei silányak... mindkettőben közönségesen németül játszanak, azonban néhány év óta egy-két darabot magyar nyel-

ven is adnak elő... Óbudán a selyemgyár hét-nyolc éve szünetel és düledezni kezd, a gyár tétlenségét valamint a magyar ipar pangását mindenki a bécsi udvarnak tulajdonítja, mivel ez Magyarországot gyarmattá akarja tenni...

Az útinapló bejegyzéseit követően majd ötven év telik el egy másik érdekes dokumentum megjelenéséig. Pest város Szépitő Bizottmánya építési szabályzatot ad ki, amely intézkedik arról, hogy a lakóépületeknek általában nem szabad három emeletnél magasabbnak lenniük; az árvek ellen a főfalak vastagságát legalább két lábnek írja elő a szabályzat, s a hatóságok csakis jó építőköveket, kellően kiegészített téglákat, jó habarcsot engedélyeznek. Az új épületekben a legkisebb lakásnak is legalább egy szobából, egy kamrából és egy konyhából kell állnia. Zsinyletűtők, fából készült tetők teljes mértékben kerülendők. Hogy pedig a házak szemet bántó vagy nem illő színével ne rontsák az egész utca képét, minden építkező és építésvezető köteles a bizottmány felszólítására házát megfelelő színűre átmázoltatni...

1848 APRILISABAN, megelőzve a hivatalos egyesítés és elnevezés minden dátumát, így jelenik meg egy kiáltvány: „Polgárok, mi, Budapest iparos ifjúsága kérjük, hogy a mester ne tekintessék többé segédei és legényei kényurául... a napi munka törvényileg úgy határozassék meg, hogy a segédnek ön szellemi kiképzésére is idő maradjon.” A szabadságharc elbukik, a testvérvárosokra egyaránt féktelen katonai terror és diktatúra, üldöztetés és hadisarc vár. Haynau és Jellasich Pest diszpolgárává választja magát... Következzék az egyesülést közvetlenül megelőző évekből néhány érzékletes adat.

Az 1870-es népszámlálás szöveges része megállapítja, hogy „Pest városa gyors fölvirágzásra és lakosságának sebes növekedésére nézve Európa nagyobb városai között az első helyek egyikét foglalja el”. Valóban, az 1840-es 65 ezer lakos helyett már több mint kétszáz ezer él a Duna bal partján. Közülük minden harmadik „betűtudatlan”, azaz analfabéta. Az országos arány viszont — 66 százalék! Hogy Pest a szellemi központ, arra bizonyosság: az országban élő 715 író közül 151 lakik Pesten, s itt jelenik meg a 325 folyóiratból 149. Ami a foglalkozásokat illeti, a napszámosok vezetnek, számuk felülmúlja a 21 ezret. Az ellenpólus: amíg Bécsben minden ezer emberből 51 a tőkepénzes, Pesten csak tíz. A város még csak kezdeten tart az iparosodásnak, erre bizonyíték, hogy a Józsefváros és a Ferencváros lakosainak 25, illetve 15 százaléka — őstermelő mezőgazda. Kőbányán viszont minden száz emberből 45 a fizikai munkás, napszámos.

1945 februárja a mai Martinelli téren

A GYARAPODÓ LAKOSSÁG, a fejlődő gyáripár modern nagyvárosi körülményeket követel, közlekedéssel, közművekkel. Budán már 1857-ben megnyílik az Alagút, tíz évvel később engedélyt kapnak a vállalkozók lóvasútpálya építésére, Óbuda és a Lánchíd budai hídfője között, valamint a mai Astoria szálló helyéről Kőbányáig. Dr. Siklósi Károly, Pest tisztiorvosa „a Tekintetes városi tanács alázatos szolgájaként” folyamodványt ír vízvezeték építése tárgyában: ... az egészségre ártalmas, rossz ivóvíz használata a lakosságot fenyegeti... vízvezeték segítségével a házaknál gyűlő tisztátalanságokat naponként a csatornába lehetne hajtani, megmentve egyes városrészeket attól a döglétes kigőzölgéstől, mely itt-ott egy-egy utcát járhatatlanná, egyes házakat lakhatatlanná tesz... a főváros utcáit az alkalmatlan és egészségtelen porfelletgtől megmentené a vezeték... a víz, melyet most a Dunából csatornák közeléből merítenek a putto-

nosok, s hordanak szét a városba, hasonlíthatatlanul olcsóbban s tisztább minőségben juthat a házakba. Amíg a végső pecsét az egyesítés okmányára kerülhet, meg kell hallgatni az ádáz ellenzőket is. Ime, Szentkirályi Móricz, Pest akkori főpolgármesterének véleménye: „Budának jövője általában nincs. Nem azért, mintha polgárai ugyanazon eréllyel és kitartással nem bírnának mint a pestiek, sőt talán ezen tulajdonság ő bennök még nagyobb mértékben feltalálható; hanem azért, mert nincs területe. Egyfelől a Várhegy, másfelől a Szent Gellért mindig fogják akadályozni fejlődését. De nincs jövője Budának Pest mellett azért sem, mert az ipar és kereskedés áramlata Pestre vonult, ezt pedig Budára áterelni nem lehet. Buda tehát Pestre nézve nem gyarapodás, hanem csak teher lehet...” S az ellentábor? A budai városi képviselők egy csoportja sem híve az egyesítésnek: „Habár elvben kívánatos,

Embersereg, neonerdő, autókaraván a Belvárosban

hogy az ország fővárosa és a magyar kormány székhelye egy erős központot képezzen, a tervezett egyesítés ellen kell nyilatkoznunk. Pest szerencsés fekvésénél fogva mindinkább az ipar és a kereskedelem nyugopontja lón, addig a regényes, de a kereskedés tekintetéből nem a legelőnyösebb fekvésű Buda nagyobb részt szőlők és földművesek lakhelye. Az érdekek ezen ellentéte latba veendő."

1873. október 9-én a három város különálló képviselő testületei utoljára vesznek részt közös közgyűlésen. A tagok szünni nem akaró éljenzés közben rekesztik be az ülést. Két hét múlva megszületik Budapest. A törvénycikk intézkedik a Margitszigetről is: "...mindaddig, amíg a sziget közmulatóhelyül szolgál, felmentve marad a földház- és jövedelemadó után járó városi pótdadó fizetésétől." Vita alakul ki a főváros címeréről, pecsétjéről, lobogójáról. — A címerbe átveendő a budai címer oroszlánja, a pesti címer griffje, mindkettő körömmel rajzolható. — hangzik a végleges állásfoglalás, amely így folytatódik: "... az Óbuda város pecsétjén látható tulipán sem címertani, sem régészeti jelentőséggel nem bír, egyszerűen mellőzendő, annál inkább, mert alkalmazása a címer nem szépítené." Ami igaz, igaz: az oroszlánhoz és a griffmadárhoz sehogyan sem illik a tulipán.

AZ EGYESÍTÉS NAPJAIN Pest város összes lakosságának száma 206 476 fő, Budáé és Óbudáé 70 ezer. A három város választópolgárainak száma összesen alig ötezer. Az egyesítéskor előbb kilenc kerületre osztják Budapestet. A IX. kerület határa "... a Ferencváros, hozzávéve a Józsefvárosból a Stáció utca (mai Baross utca) és Üllői út között fekvő ház-

sarokházától és a Kőbányába vezető út (a mai Kőbányai út) jobboldalán fekvő házakat, az út mentén levő hídig a külsőségekkel..." A kőbányaiak tiltakoznak a beosztás ellen. A kerületben működő gép, vagon- és fegyvergyárakra, a vatta- és szappangyára hivatkoznak, amelyek tízezer munkást foglalkoztatnak, "márpedig a munkások egész napot veszítenének, ha peres ügyeik miatt a Ferencvárosban székelő hatóságokhoz kellene átjárniok."

A munkásokról egyébként az egyesítés éveiben nem kevés szót ejtenek a krónikák. 1870 áprilisában a tízórás munkaidő ellen lépnek sztrájkba az első magyar gépgyárban. 1871. május elsején a szabó munkások lépnek sztrájkba, nyolc nappal később pesti munkástüntető a képviselőház előtt követelik letartóztatott társaik szabadon bocsátását. Júniusban a Párizsi Kommun leverése miatt rendeznek tiltakozó tüntetést. 1872 áprilisában indul meg a hűtlenségi per az Általános Munkáspárt vezetői ellen, 1873 januárjában jelenik meg a Munkás Heti Krónika. Márciusban a Belezna kertben (a mai Rákóczi út és Puskin utca sarkán) tartott gyűlésen bejelentik a Magyarországi Munkáspárt megalakítását. A pártot a belügyminiszter néhány hét után betiltja.

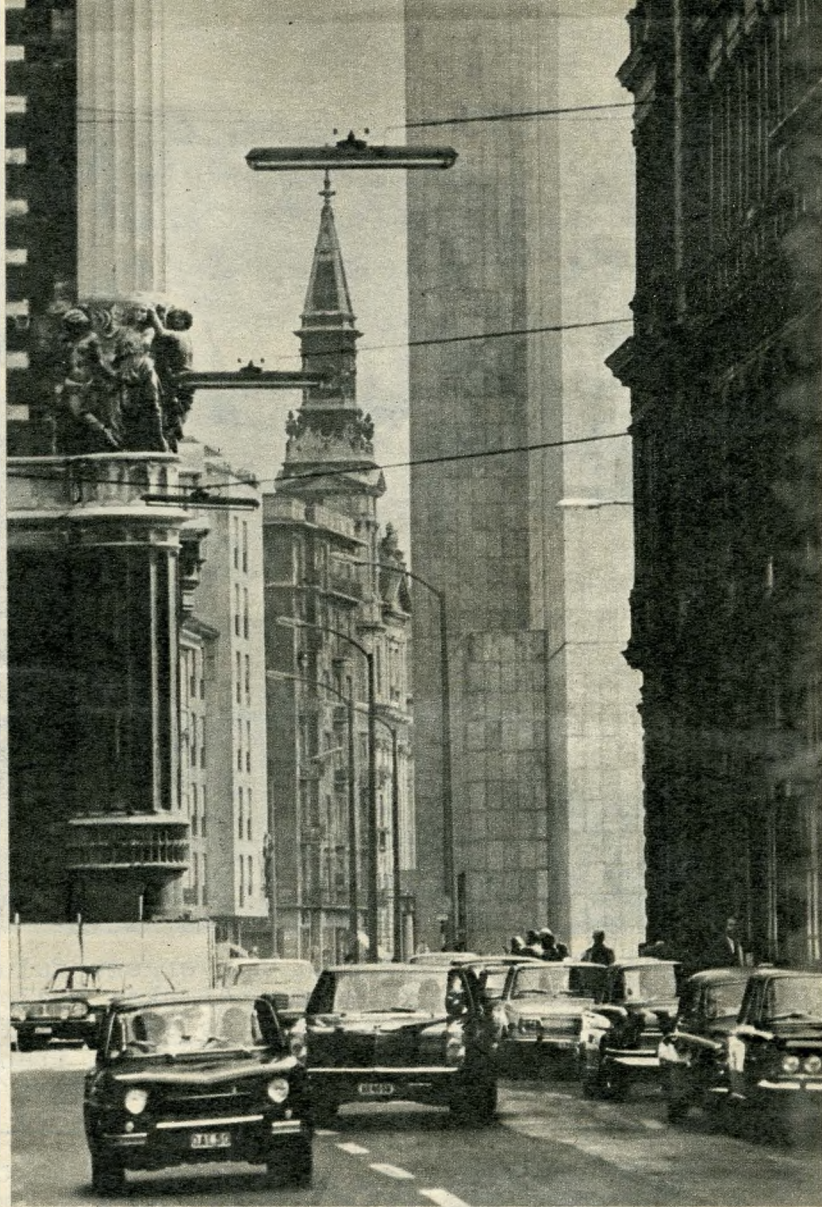
HOGYAN ÜNNEPLI meg napjaink fővárosa a centenáriumi program kidolgozása előtt több javaslat megfontoláson tartotta, hogy inkább a három város valamelyikének születését kellene megünnepelni. De melyiket? Pestét azért, mert éppen ezer éve, hogy Árpád halála után Taksony fejedelem a Duna bal partjára költözött és Soroksár környékén várat épített. Óbuda? A honfoglalás a Dunántúl elfoglalásával befejeződött és Árpád vezértársa, Kuzsán a 900-as évek közepétől az ottani amfi-

teátrumban ütötte fel várát. Buda? 1240-ben alakította IV. Béla király. Nos, a centenáriumi programbizottság végül is úgy döntött, hogy bármennyire is csupán egy hosszú folyamat törvényileg szentesített eljárása a XXXVI. törvénycikk, mégis csak bizonyított és határozott időponthoz fűzi Budapest születését. Másrészt elkerülhetetlen, hogy a centenáriumi megemlékezések két éven át tartanak, mert igaz, hogy a törvénycikket 1872 végén hozták tető alá, azonban az egyesítés gyakorlatilag 1873 októberében zajlott le. E kis kitérő után érdemes közreadni azokat a javaslatokat, amelyek a főváros egyesítésének 100. évfordulóján hivatottak az esemény ünneplésére. A programok sorát ez év szeptemberében az európai fővárosok vezetőinek budapesti találkozója nyitja meg, ezen a metropolisok együttműködésének lehetőségeiről, az alapvető és közös városfejlesztési, városrendezési kérdésekről folytatnak eszmecsereket — az európai városok monstre kiállítása keretében. Ugyanabban a hónapban a Margitsziget déli bejáratánál avatják fel az egyesítési emlékművet. 1973 januárjában a Várban kiállítás nyílik a főváros történelmének száz esztendejéről. Nemzetközi színjátzó fesztivál, képzőművészeti-, fotó- és bélyegkiállítás, díszalbumok, pénzérmék, Budapest-monográfiák és lexikonok kiadása, légi és víziparádé színesíti a programot.

Tervezik azt is, hogy az 1973-ban épülő új budapesti létesítmények mindegyikén emléktábla hirdesse a centenáriumi avatást. A többi között a jövőre ér véget a milleniumi földalatti modernizálása, fejeződik be a fogaskerekű teljes korszerűsítése, készül el a Lánchíd rekonstrukciója, nyílik meg a hárshegyi Európa szálló, a BKV cinkotai autóbustárolója, az Alami Bábszínház, s épülnek tovább új lakótelepeink, városnegyedeink. Az Akadémia, a Történelmi Múzeum és a Levéltár rendezésében tudományos ülésszakot hívnak össze az egyesítés tiszteletére, ünnepi tanácsülés méltatja majd az eseményt, amelyről az iskolákban is megemlékeznek. Lehetőség nyílik arra, hogy a főváros lakossága társadalmi akciókban vegyen részt Budapest gazdagításában, szépítésében, tisztasága megóvásában; a KISZ, a Szakszervezetek Budapesti Tanácsa és a Budapesti Népfőrdönt Bizottság elnöksége megteremti a feltételeket arra, hogy a „hat órát Budapestért” mozgalom keretében fiatalok és felnőtt dolgozók, lakosok szociális és gyermekintézmények létesítésére, a Népliget rendezésére, nyári építőtáborok szervezésére ajánlják fel munkájukat, legjobb tudásukat.

Azt a munkát és tudást, amely méltó a sokat szenvedett és mindig megújuló Budapest minden tiszteletre méltó hagyományához, a felzabadt, szocialista főváros-hoz, az ország szívéhez.

FEKETE GÁBOR

Budapest — metropolis

Éjszakai fényözönben...

